

Стахова О. О.,
кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЯК УМОВА ЙОГО СХОДЖЕННЯ ДО ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Поняття професійної самосвідомості увійшло в психологічний словник відносно нещодавно та, в порівнянні з більшістю наукових дефініцій, аналізується досить вузьким колом сучасних авторів, серед яких, як показали теоретичні розвідки, не існує єдиного підходу у вивченні даного утворення і перш за все – в розкритті його змісту. Відтак, приймаючи низку існуючих на сьогоднішній день у психологічній науці дефініцій професійної Я-підструктури та вдаючись до спроби їх синтезу й власного бачення одного з центральних понять нашої дослідницької роботи, ми уточнили його зміст, котрий, на нашу думку, найбільше відповідає предмету обраного нами дослідження. Так, під професійною, зокрема педагогічною, самосвідомістю ми розуміємо сукупність психічних процесів – професійного самопізнання, емоційно-оцінного ставлення фахівця до своєї особистості, саморегуляції поведінки в обраній сфері професійної взаємодії, за допомогою яких дана особистість усвідомлює себе суб'єктом трудової діяльності; при цьому професійне самопізнання розглядається нами насамперед як процес усвідомлення та співвіднесення особистістю власного внутрішнього потенціалу з реальними вимогами професійної діяльності [10].

У зв'язку з цим, досліджуючи феномен професійної самосвідомості особистості, цілком виправданим, на нашу думку, є підхід до нього як до єдності вищевказаних трьох сфер професійної Я-підструктури –

когнітивної, афективної й поведінкової, зміст яких визначається особливостями трудової діяльності її суб'єкта.

Натомість, зважаючи на різноманітність проявів професійної самосвідомості, слід відмітити, що всі вони без винятку активно формуються та найповніше реалізуються в єдиному процесі, котрий є невід'ємною частиною загального генезису особистості, однією зі сторін її соціалізації, – процесі професійного становлення.

Однак, за спостереженнями деяких авторів, зокрема Т.В. Кудрявцева [5], В.Ю. Шегурової [5] та ін., погляд на ступінь представлення професійної Я-підструктури в зазначеному процесі не є однотайним. Так, представники зарубіжної психології – прихильники психодинамічного (У. Мозер [15], Е. Роу [16], З. Фрейд [11], [12] й ін.), диференційно-діагностичного (Р. Амтхауер [1], Р. Кеттел [14], Г. Мюнстенберг [1] та ін.), типологічного (Д. Холланд [3] й ін.) напрямів, не відокремлюючи професійне «Я» в самостійну проблему, приділили йому недостатню увагу при поясненні закономірностей професійного становлення особистості. Відвівши профконсультанту головну роль у визначенні індивідуальних якостей особистості та рівня їх співпадання з професійними вимогами, прихильники окреслених вище підходів фактично знівельовали активність людини в процесі обрання нею майбутньої професії. Вітчизняні ж дослідники, розглядаючи професійний розвиток як процес цілеспрямованого сходження людини до професіоналізму, навпаки, визнали професійну самосвідомість провідною складовою динамічної структури окресленого процесу, об'єктивним показником його зрілості.

Так, С.Л. Рубінштейн [9], працюючи над проблемою самовизначення в контексті дослідження життєвого шляху людини, встановив, що питання особистісно-професійного становлення не може бути вивченим у відриві від загальних проблем пізнання індивідом оточуючого світу та самого себе.

Л.І. Божович [2], П.А. Шавір [13], розглядаючи професійне становлення у зв'язку з розкриттям психологічних закономірностей формування особистості старшокласника, у свою чергу, пов'язали вказане утворення з новою внутрішньою позицією індивіда, котра полягає в усвідомленні себе членом суспільства, суб'єктом трудової діяльності.

Суттєвим доповненням до наведених вище теоретичних посилань став і науковий доробок Є.О. Клімова [4], який, досліджуючи особливості формування людини як суб'єкта професійної діяльності, розробив ступеневу модель професійного становлення особистості, що складається з десяти якісно специфічних стадій, а саме: «до гри», гри, оволодіння навчальною діяльністю, оптації, адепта, адаптанта, інтернала, майстра, авторитета, наставника.

Підкресливши значення кожного етапу в професійному становленні індивіда, представник вітчизняної психології водночас звернув окрему увагу на особливості розвитку його професійної Я-підструктури, котра, формуючи систему знань про особистість як суб'єкта трудової діяльності, зокрема її уявлення про певну професійну спільноту, ступінь відповідності свого потенціалу професійним еталонам, шляхи професійного самовдосконалення тощо, є основою професіоналізації людини.

А.К. Маркова [7], у свою чергу, підійшовши до професійного становлення особистості як до єдності п'яти рівнів – рівнів допрофесіоналізму, професіоналізму, суперпрофесіоналізму, псевдопрофесіоналізму, післяпрофесіоналізму, що складаються з певних етапів, відмітила, що необхідним підґрунтям для професійного розвитку особистості є її внутрішнє середовище, зокрема професійна самосвідомість.

Погляди, співзвучні вищевказаним, знайшли своє відображення й у науковому доробку Е.Ф. Зеєра [3]. Розглядаючи процес професійного становлення особистості з позиції семи послідовно змінюваних стадій (аморфної оптації, оптації, професійної підготовки, професійної адаптації,

первинної професіоналізації, вторинної професіоналізації, професійної майстерності), вітчизняний дослідник зауважив, що підставами для їх визначення є два чинники – соціальна ситуація та рівень реалізації провідної діяльності, які безпосередньо створюють сприятливі умови для розвитку феноменів професійної Я-підструктури особистості.

П.В. Макаренко [6], узагальнюючи концептуальні положення ряду науковців, у свою чергу, виокремив три основні етапи професіогенезу з позиції становлення професійного «Я» особистості:

1) етап орієнтації – здійснення професійного вибору, первинне планування власного професійного життя;

2) етап навчання – засвоєння необхідних професійних знань, умінь і навичок, формування реалістичних уявлень про професійне середовище, ідентифікація з професією, професійне «дозрівання» індивіда;

3) етап професійного функціонування – розвиток професійної Я-концепції суб'єкта діяльності.

Визнавши другий етап основою становлення професійної самосвідомості особистості, сучасний психолог підкреслив його значення у формуванні «... цілісності людини як суб'єкта праці...» [6, с. 49].

Таким чином, підсумовуючи результати аналізу наведених вище позицій, необхідно відмітити, що розглянуті нами зарубіжні й вітчизняні підходи, попри певні розбіжності в поглядах щодо дослідження процесу професіоналізації (зокрема розходження в назвах, кількості, тривалості його рівнів, стадій, етапів тощо) та визначення місця (головного чи другорядного) професійної Я-підструктури в ньому, взаємодоповнюють один одного, створюючи підґрунтя для розробки єдиної універсальної теорії професійного розвитку людини, в якій першочергова увага приділятиметься, на нашу думку, внутрішньому середовищу особистості, насамперед її професійній самосвідомості, котра є «... фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик... професіонала...» [8, с. 30], показником продуктивності його трудової діяльності.

Література:

1. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. СПб.: Питер, 2006. 688 с. (Серия «Мастера психологии»).
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Психол. исследование. Москва: Просвещение, 1968. 468 с.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Москва: Академический Проект, 2003. 336 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. 512 с.
5. Кудрявцев Т.В., Шегурова В.Ю. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности. *Вопросы психологии*. 1983. № 2. С. 51-59.
6. Макаренко П.В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2001. 185 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996. 310 с.
8. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях. *Вопросы психологии*. 1997. № 4. С. 28-38.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер Ком, 1999. 720 с.
10. Стахова О.О. Психологічні механізми розвитку професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2016. 247 с.
11. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. Москва: Наука, 1991. 456 с.
12. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произведений. Москва: Просвещение, 1989. 448 с.
13. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Москва: Педагогика, 1981. 96 с.
14. Cattell R.B., Eber H.W., Tatsuoka M.M. Handbook for the sixteen personality factor questionnaire (16 PF). Champaign, Illinois: Institute for Personality and Ability Testing, 1970. 338 p.
15. Moser U. Zur psychoanalytischen Theorie der Berufswahl: Sublimierung, Identifizierung und berufliche Identität. *Psychologie. Schweizerische Zeitschrift für Psychologie*. 1963. №1. S. 1-18.
16. Roe A., Siegelman M. The origin of interests. Washington: APGA, 1969. 98 p.